

Καντ: Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών

Απάντηση σε μια βιβλιοκρισία του Παύλου Κόντου [2018-03, για την έκδοση: Ιμμάνουελ Καντ: *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών* (μτφρ.-σχ.-επίμετρο Κώστας Ανδρουλιδάκης). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017].

Απαντά ο Κώστας Ανδρουλιδάκης (Πανεπιστήμιο Κρήτης)
andrulidakis@uoc.gr

Η παρουσίαση της νέας έκδοσης της *Θεμελίωσης της μεταφυσικής των ηθών* του Ιμμάνουελ Καντ στα *Κριτικά* από τον Παύλο Κόντο, καθηγητή της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Πατρών, είναι εξαιρετικά θετική, και φυσικά ο μεταφραστής και επιμελητής της έκδοσης είναι ειλικρινά ευγνώμων γι' αυτό. Ο Κόντος προβαίνει ιδίως σε μια σωστή και εμβριθή παρουσίαση της θέσης της *Θεμελίωσης* μέσα στα ηθικά έργα του Καντ καθώς και της σημασίας της για την καλύτερη κατανόηση της καντιανής ηθικής φιλοσοφίας. Σε ορισμένα όμως σημεία η κριτική την οποία ασκεί δεν φαίνεται να είναι βάσιμη ή δικαιολογημένη. Για τούτο, χάριν της ακρίβειας και της πληρέστερης ενημέρωσης των ενδιαφερόμενων αναγνωστών, πρέπει να γίνουν ορισμένες διευκρινίσεις καθώς και μερικές κριτικές παρατηρήσεις.

Α) Ως προς την απόδοση ορισμένων όρων: α) Σχετικά με την απόδοση του περίφημου ζεύγους όρων και εννοιών «guter Wille», διευκρινίζω (στο Επίμετρο της έκδοσης, σ. 166) ότι είναι πιο σωστή έκφραση (και μάλιστα δόκιμη και καθιερωμένη) στα νέα ελληνικά, λ.χ., «άνθρωπος καλής θελήσεως» παρά «αγαθής βουλήσεως». Οι λέξεις «θέληση» και «βούληση» δεν φαίνεται να έχουν κάποια σαφή ή ακριβή διαφορά στα νέα ελληνικά. Αξίζει να υπενθυμίσει κανείς πως ο όρος «βούληση» διαδόθηκε και εν μέρει καθιερώθηκε στα νέα ελληνικά μέσω και λόγω της *νομικής* τεχνικής ορολογίας. Ως προς την απόδοση της λέξης gut, αποδίδω κατ' αρχήν το επίθετο ως «καλός, -ή, -ό» και το ουσιαστικοποιημένο επίθετο («das Gute») ως «το αγαθό». β) Ως προς την απόδοση του «πολύ δύσκολου όρου» Willkür στο χωρίο 4:428 (μτφρ. σ. 75) ο Κόντος θεωρεί πως «θα ήταν ίσως σκόπιμο να επιστρατεύσουμε τον όρο «προαίρεση», αντί για τον όρο «αυθαιρεσία». Αλλά γι' αυτό ακριβώς το χωρίο δεν είναι δυνατόν να υφίσταται καμία αμφιβολία ούτε αμφισβήτηση ότι η λέξη Willkür έχει αποκλειστικά την κανονική και συνήθη σημασία: «αυθαιρεσία», και όχι την ειδική ή εξειδικευμένη φιλοσοφική σημασία της προαίρεσης είτε και θέλησης, η οποία είναι απόδοση του λατινικού arbitrium (όπως, π.χ., στα χωρία: *Κριτική του καθαρού Λόγου*, A 534/B 562, A 802/B 830 ή στο κλασικό χωρίο:

Μεταφυσική των ηθών 6:213, 226,¹ όπου γίνεται για πρώτη φορά από τον Καντ η ρητή διάκριση των εννοιών *Wille* και *Willkür*). Ας δούμε το σχετικό χωρίο της *Θεμελίωσης*: «αντιθέτως, τα έλλογα όντα αποκαλούνται *πρόσωπα* επειδή η ίδια η φύση τους τα διακρίνει ως σκοπούς καθ' εαυτούς, δηλαδή ως κάτι που δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιείται μονάχα ως μέσον, και άρα κατά τούτο περιορίζει κάθε αυθαιρεσία [*Willkür*] (και αποτελεί αντικείμενο σεβασμού)» (4:428, μτφρ. σ. 75). Είναι εντελώς σαφές από όλα τα συμφραζόμενα ότι εκείνο το οποίο περιορίζει (και –κανονιστικά ή δεοντολογικά– πρέπει να περιορίζει) η ίδια η φύση των ελλόγων όντων είναι η αυθαιρεσία, και όχι «κάθε προαίρεση ή θέληση» των δρώντων.

Β) Για τα σχόλια (σε υποσημειώσεις) αναφέρεται ότι «δεν είναι συστηματικά ή ερμηνευτικά, σκοπό έχουν να προσφέρουν απλώς κάποιες παραπομπές σε άλλα κείμενα του Καντ, πραγματολογικά στοιχεία για πρόσωπα που αναφέρονται στο κείμενο, διευκρινίσεις για φράσεις που εμφανίζονται στη β' έκδοση του καντιανού κειμένου, εναλλακτικές ή πιο ελεύθερες αποδόσεις ορισμένων γερμανικών όρων». Δεν είναι εντελώς σαφές τι σημαίνει εδώ «συστηματικά» σχόλια. Ασφαλώς η έκδοση δεν αποτελεί διεξοδικό ή αναλυτικό υπόμνημα ή υπομνηματισμό κατά το είδος του “*running commentary*” (ή “*Kommentar*”). Αλλά σε πλήθος περιπτώσεων τα σχόλια παρέχουν εξηγήσεις και διευκρινίσεις εννοιών καθώς και πραγματολογικά στοιχεία, και με το νόημα τούτο είναι ερμηνευτικά σχόλια. Σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα τα σχόλια αποτελούν ερευνητική συμβολή. Ειδικότερα, τα σχόλια της παρούσας έκδοσης μπορούν να διαιρεθούν σημαντικά στα ακόλουθα είδη: α) Επεξήγηση της προέλευσης ορισμένων θέσεων ή εννοιών του Καντ με αναφορά των πηγών τους στη φιλοσοφική παράδοση, λ.χ.: διαίρεση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας (σ. 15 υποσ. 1)· έννοια του «Κανόνα» με αναφορά στον Επίκουρο (σ. 16 υποσ. 6)· έννοια της «μισολογίας» με αναφορά στον Πλάτωνα (σ. 28 υποσ. 25) κ.ο.κ. β) Διευκρινίσεις και εξηγήσεις εννοιών και σύντομα ερμηνευτικά σχόλια. Αναφέρω ενδεικτικά λίγα παραδείγματα όρων και εννοιών ιδιαίτερα αμφισβητούμενων και προβληματικών, των οποίων η αποσαφήνιση συνιστά ερευνητική συμβολή: *Festsetzung* (σ. 22 υποσ. 22): καθορισμός, εξακρίβωση αλλά και ανακάλυψη, θεμελίωση· *Affekt* (σ. 26 υποσ. 24): αψιθυμία, οξύ και έντονο συναίσθημα (έχει αποδοθεί ως «επήρεια», πολύ ανεπαρκώς, νομίζω)· *Sympathie* (σ. 32 υποσ. 28): οίκτος, συμπόνια (με αναφορά του αρχαίου όρου «συμπάσχειν»)· *pathologisch* (σ. 33 υποσ. 31): αισθητηριακός, αισθησιακός και όχι «παθολογικός» με τη σημερινή τρέχουσα σημασία· *Gesetzmäßigkeit* (σ. 37 υποσ. 37): συμφωνία με τον νόμο, νομοτέλεια· *Spekulation* (σ. 41 υποσ. 42): ψιλή θεωρία (και όχι απλώς ή μόνο «θεωρία»)· *Unding* (σ. 102 υποσ. 154): άτοπο, παράλογο, παραλογισμός· *Wechselbegriffe* (σ. 107 υποσ. 166): εναλλασσόμενες έννοιες, με αναφορά στη *Λογική* του Καντ· *Spontaneität* (σ. 111 υποσ. 179): αυτενέργεια (και όχι απλώς «αυθορμησία», όπως αποδίδεται συνήθως). γ) Επεξηγήσεις θέσεων του Καντ με παραπομπή σε όμοιες ή ανάλογες θέσεις του και σε άλλα συναφή χωρία. Σε αρκετές περιπτώσεις οι παραπομπές αυτές εφιστούν την προσοχή του αναγνώστη (ακόμα

¹ I. Kant, *Μεταφυσική των ηθών* (μτφρ.-σημ.-επιλ. Κ. Ανδρουλιδάκης· Αθήνα: Σμίλη 2013), σ. 29-30, 44-45.

και του ειδικού) σε χωρία που άλλως θα τα παρέβλεπε, επειδή δεν του είναι πάντοτε οικεία ή γνωστά. Αναφέρω μερικά, πάλι εντελώς ενδεικτικά: «Η αληθινή ηθικότητα των πράξεων (αξιομισθία και ενοχή), ακόμη και της δικής μας διαγωγής, παραμένει εντελώς απόκρυφη για μας. Οι καταλογισμοί μας μπορούν να αναφέρονται μόνο στον εμπειρικό χαρακτήρα [στις πράξεις ως φαινόμενα]. Ποιο μέρος όμως από αυτόν είναι καθαρό αποτέλεσμα της ελευθερίας και ποιο μέρος πρέπει να αποδοθεί απλώς και μόνο στη φύση και στο ανεύθυνο λάθος της ιδιοσυγκρασίας ή στην ευτυχή της συγκρότηση (*merito fortunae*), αυτό δεν μπορεί να το εξακριβώσει κανείς και για τούτο ούτε μπορεί να το κρίνει εντελώς δίκαια» (σ. 44 υποσ. 47)· σπανιότατη αναφορά στην έννοια του «ύψιστου και υπέρτατου αγαθού ή αρίστου του κόσμου» («das höchste Weltbeste») (σ. 52 υποσ. 63)· αναφορά της θέσης του Καντ (*Η θρησκεία εντός των ορίων του Λόγου*, 6:58²) ότι «Οι φυσικές κλίσεις είναι, θεωρούμενες αυτές καθ' εαυτές, καλές, δηλ. μη απορριπτές, και είναι όχι μονάχα μάταιο, αλλά θα ήταν και επιζήμιο και μεμπτό το να θέλει κανείς να τις εκριζώσει· αντιθέτως, πρέπει μόνο να τις χαλιναγωγεί, για να μην δημιουργούνται προστριβές ανάμεσά τους, αλλά να μπορούν να εναρμονίζονται μέσα σε ένα σύνολο που λέγεται ευδαιμονία» (σ. 75 υποσ. 109) – μια θέση που και μόνον αυτή θα αρκούσε να ανατρέψει τη διαδεδομένη άποψη για την υποτιθέμενη αντίθεση του Καντ προς τις φυσικές κλίσεις, τις αισθήσεις κ.ο.κ.· αναφορά στη βασική διάκριση του Καντ μεταξύ της λογικής δυνατότητας και της αντικειμενικής πραγματικότητας (σ. 117 υποσ. 200) κ.ά.

Γ) Ως προς το ερώτημα: ποια είναι η (μη αριθμημένη από τον Καντ) «πρώτη θέση» στο Α' κεφάλαιο της *Θεμελίωσης*, δεν υπάρχει στην πραγματικότητα σοβαρή αμφιβολία ότι εννοείται η θέση: «Η ηθικότητα μιας πράξης έγκειται όχι απλώς στη συμφωνία της με το καθήκον, αλλά στο ότι έχει τελεσθεί από καθήκον (ή πληρέστερα: από σεβασμό προς το καθήκον)» (πρβλ. σ. 34 υποσ. 32). Για το θέμα αυτό υφίσταται –με μικρές και όχι ουσιαστικές διαφοροποιήσεις– ευρύτατη συναίνεση είτε και ένα είδος ομοφωνίας μεταξύ των ερμηνευτών και σχολιαστών. Αναφέρω τους κυριότερους ερμηνευτές οι οποίοι συντάσσονται με την άποψη ότι η λανθάνουσα –και εμμέσως συναγόμενη– «πρώτη θέση» είναι εκείνη που αναφέρεται παραπάνω: H. J. Paton, L. W. Beck, N. Potter και D. Schönecker & A. W. Wood.³ Ο H. E. Allison –ένας από τους πιο διακεκριμένους ερμηνευτές του Καντ διεθνώς– την αποκαλεί «standard view» και τη θεωρεί ως την πιο εύλογη και πιο πιθανή.⁴ Μια άλλη “υποψήφια” για να είναι η αναζητούμενη «πρώτη θέση»

² I. Kant, *Η θρησκεία εντός των ορίων του Λόγου και μόνο* (μτφρ.-σημ.-επιλ. Κ. Ανδρουλιδάκης· Αθήνα: Πόλις 2007), σ. 111.

³ Βλ., αντίστοιχα: I. Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, μτφρ. H. J. Paton (New York: Harper & Row 1964 [1^η έκδ. ως: *The Moral Law*, 1948]). I. Kant, *Foundations of the Metaphysics of Morals*, μτφρ. L. W. Beck (Upper Saddle River, N.J.: Prentice-Hall 1997). N. Potter, «The Argument of Kant's Groundwork, Chapter I», στο: P. Guyer (επιμ.), *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals: Critical Essays* (Lanham, Md: Rowman Littlefield 1998). D. Schönecker & A. W. Wood, *Immanuel Kant's Groundwork for the Metaphysics of Morals* (μτφρ. N. Walker· Cambridge, Mass.: Harvard University Press 2015 [μετάφραση του: *Kants Grundlegung zur Metaphysik der Sitten: Ein einführender Kommentar*. Paderborn: Schöningh, 4^η έκδ. 2011]).

⁴ H. E. Allison, *Kant's 'Groundwork for the Metaphysics of Morals': A Commentary* (New York: Oxford University Press 2011).

θα ήταν η εναρκτήρια θέση της *Θεμελίωσης*: «Είναι απολύτως αδύνατον να διανοηθούμε οτιδήποτε μέσα στον κόσμο γενικά [...] παρά μονάχα την *καλή θέληση*» (4:393, μτφρ. σ. 25). Αλλά η θέση τούτη δεν έχει βρει ισχυρή υποστήριξη. Εντούτοις ο Κόντος, ακολουθώντας τον J. Timmermann,⁵ προκρίνει μια άλλη δυνατότητα ερμηνείας, σύμφωνα με την οποία: Για να μπορεί να συνάγεται η «τρίτη θέση» του Α' κεφαλαίου της *Θεμελίωσης* («*Καθήκον είναι η αναγκαιότητα μιας πράξης από σεβασμό προς τον νόμο*» (4:400, μτφρ. σ. 34) από τις δύο πρώτες θέσεις (υπενθυμίζω ότι η «δεύτερη θέση» είναι: «Μια πράξη από καθήκον έχει την ηθική αξία της *όχι στην πρόθεση* [...] αλλά στον γνώμονα κατά τον οποίο αποφασίζεται», 4:399, μτφρ. σ. 34), «θα πρέπει [η πρώτη θέση] να εμπερικλείει την έννοια της αναγκαιότητας». Εντούτοις από την όλη συνάφεια και τα συμφραζόμενα του κειμένου συνάγεται με όλη την απαιτούμενη σαφήνεια ότι η «πρώτη θέση» είναι: «Η ηθικότητα μιας πράξης έγκειται όχι απλώς στη συμφωνία της με το καθήκον, αλλά στο ότι έχει τελεσθεί από καθήκον». Ας σημειωθεί, λ.χ., ότι η αρίθμηση των θέσεων εκκινεί αμέσως μετά την επεξήγηση του Καντ: «Για να αναπτύξουμε την έννοια μιας καλής θέλησης [...] θέλομε να εξετάσουμε την έννοια του *καθήκοντος*, η οποία περιλαμβάνει την έννοια της καλής θέλησης [...]» (4:397, μτφρ. σ. 30). Εξ άλλου είναι πολύ χαρακτηριστικό ή και αποκαλυπτικό ότι η κομβική έκφραση «από καθήκον» επαναλαμβάνεται στο «επίμαχο» κείμενο (*Θεμελίωση*, 4:397-399, μτφρ. σ. 30-34) έντεκα φορές (από τις οποίες οι τέσσερις υπογραμμισμένη με πλάγια στοιχεία).

Δ) Για το Επίμετρο της έκδοσης αναφέρεται απλώς ότι είναι «μια καλή εισαγωγή για τον μη-ειδικό αναγνώστη». Και πάλι πρέπει να σημειωθεί ότι το επίμετρο της έκδοσης ενός κλασικού φιλοσοφικού κειμένου ασφαλώς δεν είναι δυνατόν να αποτελεί μια διεξοδική και εξαντλητική ερμηνευτική πραγματεία ή μονογραφία. Αλλά ας μου επιτραπεί να αναφέρω ότι το επίμετρο της παρούσας έκδοσης περιλαμβάνει: α) μια σχετικά διεξοδική εξιστόρηση της γένεσης της *Θεμελίωσης* με αναφορά των πιο σημαντικών ιστορικών τεκμηρίων και μαρτυριών (σ. 132-138)· β) μια σύντομη μεν αλλά πυκνή, συστηματική σύνοψη της καντιανής ηθικής φιλοσοφίας με αναφορά των βασικών ζητημάτων, της αρχιτεκτονικής και των θεμελίων της: του ορθού Λόγου, της φύσης, του ανθρώπου και της ελευθερίας (σ. 139-147)· τη σύντομη αλλά συστηματική έκθεση των ηθικών αρχών του Καντ (σ. 148-155)· τη συνοπτική παρουσίαση ενός βασικού ερμηνευτικού προβλήματος, τη σχέση μεταξύ της *Θεμελίωσης* και της *Κριτικής του πρακτικού Λόγου* (σ. 155-158)· μια σχετικά αναλυτική παρουσίαση ορισμένων από τις σημαντικότερες και πιο διαδεδομένες κριτικές, ενστάσεις, αντιρρήσεις και επιφυλάξεις οι οποίες έχουν ασκηθεί και προβληθεί εναντίον της καντιανής ηθικής (σ. 158-164)· τέλος, μια πολύ συνοπτική αναφορά στην επίδραση και στη σημασία του έργου (σ. 164-5), καθώς και λίγα λόγια για την ελληνική έκδοση με μερικές διευκρινίσεις για ορισμένες μεταφραστικές επιλογές (σ. 165-7). Ας μου επιτραπεί επίσης να επισημάνω ότι –παρά την αναγκαστική συντομία και τη συνοπτικότητα του Επιμέτρου– θίγονται αρκετά ζητήματα προβληματικά και αμφισβητούμενα στην καντιανή έρευνα, και με την έννοια αυτή το Επίμετρο απευθύνεται –

⁵ J. Timmermann, *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals* (Cambridge: Cambridge University Press 2007).

και μάλιστα κατ' εξοχήν- και στον ειδικό αναγνώστη. Αναφέρω τελείως ενδεικτικά μερικά σημεία: αντικρούεται η διαδεδομένη άποψη (λ.χ. του Χάμπερμας) ότι η καντιανή ηθική αναφέρεται «απλώς» στην ηθική ορθότητα των πράξεων και όχι ευρύτερα και στο αγαθό (σ. 139-40 & υποσ. 28)· αναιρείται η διαδεδομένη άποψη ότι η καντιανή ηθική δεν σχετίζεται με την τελολογία εν γένει αλλά και ειδικότερα με την τελολογία της φύσης (σ. 145-147)· αντιμετωπίζεται το κεντρικό πρόβλημα αν υφίσταται αντίφαση μεταξύ της *Θεμελίωσης* και της *Κριτικής του πρακτικού Λόγου* (η ανάλυση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι θέσεις των δύο έργων είναι συμβατές μεταξύ τους)· τίγεται το μεγάλο μεταηθικό ζήτημα αν η καντιανή ηθική συνιστά και εκφράζει ηθικό ιδεαλισμό ή «κονστρουκτιβισμό» (όπως ισχυρίζεται, λ.χ., ο Ρωλς) ή ηθικό ρεαλισμό· τίγονται σχετικά διεξοδικά οι κυριότερες κριτικές κατά της καντιανής ηθικής και προτείνονται δυνατότητες επίλυσης των σχετικών ζητημάτων (σ. 158-164). Ας μου επιτραπεί και πάλι να σημειώσω ότι σε αρκετά σημεία ο τρόπος προσέγγισης των ζητημάτων αλλά και οι προτεινόμενες λύσεις διακρίνονται, εν μέρει τουλάχιστον, από πρωτοτυπία, και για τούτο απευθύνονται και στον λόγιο και ερευνητή, και όχι απλώς στον μη ειδικό αναγνώστη.

Είναι δυνατόν φυσικά να υπάρχουν στην κρινόμενη έκδοση της *Θεμελίωσης* σφάλματα, ελλείψεις ή αβλεψίες. Εντούτοις από ολόκληρη την έκδοση φαίνεται, ελπίζω, αρκετά καθαρά όχι απλώς πως καμιά μεταφραστική επιλογή και κανένα σχόλιο δεν έγινε τυχαία, αλλά ότι αντιθέτως όλη η έκδοση είναι αποτέλεσμα προσεκτικής, «μακράς και επισταμένης επεξεργασίας» (για να θυμηθούμε την εμπειριστατωμένη Εισηγητική Έκθεση επί ενός σπουδαίου νομοθετήματος της νεότερης ιστορίας μας).⁶

Δημοσιεύθηκε: 20.10.2019

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Ανδρουλιδάκης, Κώστας: Απάντηση σε μια βιβλιοκρισία του Π. Κόντου, *Κριτικά* 2018-03, <<http://www.philosophica.gr/critica/2019-05.html>>.

⁶ Βλ. την Εισηγητική Έκθεση του Υπουργού Δικαιοσύνης Θεμιστοκλή Δ. Τσάτσου επί του σχεδίου Νόμου για την κύρωση του, έως πρόσφατα, ισχύοντος Ποινικού Κώδικα του 1951 (Νόμος 1492/50).